

Vypracování teorie sociologického vědeckého poznání přirozeně není úkolem odborníků pouze z jediné země. Vědci v každé zemi musí soustavně studovat vše, čeho druhé země v dané oblasti dosáhly, a podílet se na řešení nových nebo dosud nedostatečně objasněných problémů, přispívat ke zvládnutí a co nejefektivnějšímu využívání všeho nového, čeho bylo v oblasti sociologického poznání dosaženo. Při plnění tohoto záměru je třeba věnovat pozornost nejen specifické socialistické společnosti a jejím charakteristickým rysům v jednotlivých zemích, nýbrž i některým zásadním obecně teoretickým otázkám sociologie. V bulharské sociologii jde především o vytvoření a propracování sociologického teoretického modelu společnosti jako celostního systému a současně o propracování kategorií „sociologického systému“, „sociologické struktury“ apod., teoretické vymezení otázky dvou aspektů sociologické struktury společnosti atd. To přispěje k *dalšímu rozpracování obecné teorie sociologického vědeckého poznání*. V tomto směru bylo již dosaženo určitých úspěchů. Máme na mysli například sociologický průzkum města a vesnice, svého druhu první pokus o téměř celostní postižení akumulovaného aspektu sociologické struktury v celostátním měřítku; dále kolektivní práci *Sociologická struktura současné bulharské společnosti*, která rovněž představuje nový pokus o teoretické objasnění sociologické struktury konkrétní společnosti jako celostního systému; a konečně vytvoření jednotné informační soustavy o akumulovaném aspektu sociologické struktury.

Je neobyčejně důležité plně si uvědomit reálné možnosti a soustavně a plánovitě pokračovat ve vypracovávání vlastní varianty obecné teorie sociologického vědeckého poznání i obecné sociologické teorie naší socialistické společnosti. Na zásadní dílo *Sociologická struktura současné bulharské společnosti* v tomto směru naváže nová kolektivní práce založená na sociologickém průzkumu města a vesnice, plánovaném na rok 1979.

Bude prospěšné uvést zde zkušenosti z první kolektivní práce, která významně přispěla k plnění obou uvedených úkolů.

Kolektiv autorů sociologického výzkumu města i venkova se od samého zahájení programu (začátkem roku 1963) až téměř do jeho ukončení (v roce

* Tento materiál jsme vybrali pro čtenáře Sociologického časopisu z rozsáhlého úvodního referátu prezidenta Bulharské sociologické asociace s. prof. Živko Ošavkova.

Byl pod názvem „Sociologičeskoje poznanije i sociologičeskaja praktika“ přednesen na III. kongresu Bulharské sociologické asociace, který se za široké účasti bulharských sociologů konal ve dnech 25.–27. V. 1978. Dává náhlédnout do dalších plánů bulharské sociologie.

Jednání kongresu potvrdila veliký rozmach marxisticko-leninské sociologie v BLR a její

spojení se zápasy BKS. Třetího kongresu Bulharské sociologické asociace se zúčastnily delegace ze SSSR, PLR, NDR, MLR, RSR a ČSSR.

Pokud jde o použití některých specifických pojmů bulharské sociologie, jako například „sociologická struktura“ a „akumulovaný aspekt sociologické struktury“, které nejsou u nás běžné, odkazujeme na jejich vymezení ve sborníku *Sociologičeskata struktura na sovremennoto bulgarsko občestvo* (kolektivní práce pod vedením Ž. Ošavkova, Sofia, BAN 1976).

1967) mnohokrát zabýval koncepcí a otázkami souvisícími s vypracováním kolektivní práce, zejména pokud šlo o strukturu jejího obsahu. Po shromáždění dat byla uspořádána řada zasedání, jejichž výsledkem byly *Vysvětlivky ke zpracovávání kolektivního díla Sociologická struktura současné bulharské společnosti*, upřesněné a korigované na speciálním semináři.

Uvádíme jejich stručnou charakteristiku:

- a) Provádí se v nich pokus uvést příslušné principy obecné teorie sociologického vědeckého poznání v souvislost se sociologickým teoretickým modelem společnosti chápané jako celostný systém; proto dávají určitou představu o naší variantě obecné teorie sociologického vědeckého poznání, o jejich hlavních rysech a specifice.
- b) Jsou základem kritické konfrontace při dalších podobných pracích, zejména při velkém empirickém výzkumu, který bude proveden v roce 1979.

Text obsahuje tyto základní pokyny:

„Každá kapitola musí být zpracována ze sociologického hlediska.“ To znamená, že hlavním záměrem každé kapitoly musí být postižení zákonitě vzájemné interakce dané složky společnosti s ostatními složkami. Je proto „užitečné, aby příslušné kapitoly v pracovním plánu každého z kolektivu autorů byly nade-psány takto: *Sociologie výrobních sil, Sociologie výrobních vztahů, Sociologie politiky, Sociologie práva*“ atd.

Je nutné vysvětlit „oba aspekty specifické vnitřní struktury každé složky společnosti a sociologické struktury, a to jak reálné, tak akumulované členy této společnosti“.

„Je třeba mít na zřeteli, že informace získané při průzkumu města a venkova patří do oblasti akumulovaného aspektu sociologické struktury. Každý autor musí současně shromáždit a využít údaje o reálném aspektu této struktury.“

Kapitoly musí začínat „celkovým vysvětlením místa a úlohy příslušné hlavní oblasti ve fungování a vývoji socialistické společnosti“. Pak je možno přistoupit k „obecně teoretickému objasnění specifické vnitřní struktury každé hlavní oblasti v obou jejích aspektech — jak reálném, tak i akumulovaném členy společnosti — a vzájemného vztahu mezi oběma těmito aspekty“.

Pro objasnění reálného aspektu je nutno využít

- a) statistických pramenů,
- b) jiných zdrojů, zejména zpráv, referátů a dalších dokumentů státních orgánů, politických i jiných společenských organizací, děl (knih, výzkumných zpráv, článků apod.) příslušné společenské vědy i jiných věd, historických dokumentů.

Dále je třeba jej dokreslit „na základě vlastního speciálního studia a rozboru obsahu prostředků a produktů příslušné složky společnosti, a to:

- a) nástrojů materiální výroby,
- b) prostředků pro uskutečňování různých druhů činnosti spjatých s reprodukcí lidských jedinců jako společenských bytostí — v oblasti způsobu života, zdravotnictví, tělovýchovy, osvěty apod.,
- c) produktů různých oborů duchovní sféry — politických dokumentů, zákonů a jiných právních dokumentů a normativních ustanovení i děl různých druhů i žánrů umění atd.

Pro objasnění akumulovaného aspektu je třeba využít „hlavně údajů sociologického průzkumu měst i venkova a podle možnosti rovněž údajů z jiných sociologických průzkumů“.

Jde v podstatě „o osvětlení zákonitě vzájemné interakce mezi hlavními prvky každé jednotlivé složky společnosti, a to zejména

- mezi různými formami náboženského vědomí (ideologickou a psychickou), mezi různými druhy náboženské praxe a pod.,
- mezi různými prvky politického vědomí a chování,
- mezi různými druhy a formami osvojování umělecké kultury apod.“.

Průzkumem získané údaje „je třeba využívat se zřetelem na tyto sociální celky:

- a) zemi jako celek,
- b) zaměstnané osoby, důchodce, osoby nezaměstnané ve výrobě (samostatně a ve vzájemném srovnání),
- c) město a venkov (samostatně a ve vzájemném srovnání),
- d) osoby starší než 28 let a mladší než 28 let (samostatně a ve vzájemném srovnání),
- e) muže a ženy (samostatně a ve vzájemném srovnání)“.

Při řešení otázky specifčnosti vnitřní struktury každé hlavní oblasti — jak reálné, tak i akumulované členy společnosti — je zejména třeba

- a) objasnit, do jaké míry zde došlo k hlubokým kvalitativním změnám co do obsahu a funkce této oblasti jako složky sociologické struktury socialistické společnosti: přitom je třeba provést srovnání se situací v BLR před 9. zářím 1944 a v letech 1967—68, a tam, kde je to možné, i další srovnání (například s rokem 1944, 1956, 1958, 1962, 1965); k tomuto účelu lze použít statistické údaje i údaje z libovolných jiných pramenů,
- b) pokusit se podle možnosti vysvětlit, do jaké míry jsou kvalitativně nové obsah a funkce specifické hlavní oblasti výsledkem jejího relativně samostatného fungování a vývoje a do jaké míry je to důsledek působení ostatních hlavních oblastí — se zdůrazněním rozhodující úlohy výrobních sil a výrobních vztahů.

Analýza zákonitostí vzájemné interakce mezi složkami společnosti, tj. sociologické struktury naší socialistické společnosti, musí vycházet z výpočtu příslušných procentuálních vztahů a vést k zobecnění pro oblast „interakce mezi složkami jako celostnými subsystémy společnosti“.

„V průběhu řešení otázky zákonitých interakcí mezi složkami společnosti je třeba objasňovat vzájemnou vazbu mezi oběma aspekty interakce, totiž reálné i akumulované členy společnosti. Tento postup musí vést k obecnému (celostnému) vysvětlení příslušné vzájemné vazby.“

„Autor každé kapitoly musí kromě teoretických rozborů a zobecnění

- a) vyvodit příslušné závěry a doporučení pro bezprostřední rozhodnutí,
- b) vypracovat vědeckou perspektivní studii a — pokud je to možné — i prognózu.“

Při zpracovávání *Vysvětlivek* byla respektována základní teze teorie marxisticko-leninského sociologického vědeckého poznání — teze o dialektické jednotě teoretické a empirické úrovně poznání. Zejména byly respektovány tři hlavní formy (které zároveň představují i tři hlavní historické etapy tohoto poznání:

- a) využití faktického materiálu (a příslušných zobecnění z jiných společenských věd (forma klasicky dokumentovaná Engelsovým *Původem rodiny, soukromého vlastnictví a státu*),
- b) využití faktického materiálu, který byl nashromážděn státními (především statistickými), hospodářskými i jinými orgány (forma klasicky dokumentovaná Leninovým *Vývojem kapitalismu v Rusku*),
- c) využití faktického materiálu nashromážděného vlastním výzkumem, tj. empirickými sociologickými výzkumy a průzkumy společenské reality.

Ve *Vysvětlivkách* se poukazuje na nezbytnost využívat těchto tří forem poznání v náležitě vzájemné vazbě. Je však třeba zdůraznit, že tento epistemologický požadavek se týká nejen řešení obecně sociologických problémů, nýbrž bez výjimky i všech problémů kterékoli odvětvové sociologie. Nejen práce o obecných sociologických otázkách, ale i práce z kterékoli podoborové disciplíny totiž musí především odhalovat zákonitost vzájemné interakce mezi složkami společnosti. Toho není možné dosáhnout, nevyužije-li se informací ze všech tří uvedených druhů pramenů. Pro odhalení těchto interakcí samozřejmě nemůže být postačující ani informace pouze o akumulovaném aspektu společenských složek.

I tehdy, až se v empirickém sociologickém výzkumu reálného aspektu sociologické struktury dosáhne dostatečného pokroku, bude nezbytné využívat statistických i jiných podobných údajů a rovněž faktografického materiálu a zobecnění z jiných společenských věd.

Je nezbytné znovu se zabývat některými problémy spjatými s metodikou empirických výzkumů nejdříve akumulovaného a po něm i reálného aspektu sociologické struktury naší společnosti.

Jak známo, byla u nás na základě zkušeností z výzkumů a kritického hodnocení objevena nová metoda takzvaného „nepřímého dotazníku“. Její přednosti se potvrdily při provádění dvou našich nejrozsáhlejších sociologických průzkumů — náboženství (v roce 1962) a měst a venkova (v roce 1968). Bohužel se však používá v nedostatečné míře, přičemž nedostatky postupů, jichž se při podobných průzkumech nejčastěji používá — především osobního dotazování v rozhovorech, a zejména písemných dotazníků, kdy se dotazník, který nezřídka obsahuje stovky otázek, předává k vyplnění přímo osobám, které jsou objekty výzkumu — jsou zřejmé.

Pokud jde o jednotnou soustavu sociologických informací, která se u nás nyní vytváří, byly pro ni vytvořeny předpoklady *Základními tezemi*, schválenými usnesením č. 304 sekretariátu ÚV Bulharské komunistické strany, v nichž se zdůrazňuje nutnost „jednotnosti metod a ukazatelů průzkumů“. Není totiž možné vytvořit jednotnou metodiku. Kromě klasifikace a nomenklatury jsou nyní již k dispozici jednotné ukazatele. Je jasné, že je třeba vyřešit rovněž otázku „unifikace metod“, tj. otázku jednotné metodiky. V souvislosti s tím vzniká otázka, zda nebude nejúčelnější shromažďovat sociologické informace, které mají být začleněny do jednotné soustavy, pomocí námi objevené a dostatečně prověřené metody „nepřímého dotazníku“.

Pokud jde o reálný aspekt sociologické struktury, nebyla dosud zpracována teorie jeho empirického zkoumání ani speciální metodika jeho empirického průzkumu. To je snadno vysvětlitelné tím, že jsme až do poměrně nedávné doby jasně nechápali důležitost těchto dvou aspektů sociologické struktury společnosti.

V této souvislosti před námi stojí úkol teoreticky i prakticky vyřešit otázku a) vzájemné vazby mezi informacemi shromážděnými statistickými orgány

a informacemi získanými empirickým výzkumem sociologické struktury naší společnosti; b) vzájemné vazby mezi těmito dvěma druhy informací a informacemi získanými empirickým výzkumem akumulovaného aspektu této struktury.

Obzvlášť důležité a aktuální jsou nyní problémy aplikace metod matematické statistiky v sociologii. Touto problematikou se zabývají vědci ve všech zemích s poměrně vyspělou sociologií. U nás se přitom vychází ze sociologického teoretického modelu společnosti jako celostního systému a využívá se bohatých informací o akumulovaném aspektu sociologické struktury v celostátním měřítku. Byly provedeny velmi zajímavé a významné experimenty v oblasti výzkumu společenských jevů, například aplikace různých matematicko-statistických modelů v sociologii, zejména pak modelů s korelační a regresní analýzou, které umožňují určovat vzájemnou interakci mezi složkami společnosti jako jejími celostnými subsystémy a usnadňují sociální prognózování.

Naši sociologové se rovněž zabývají dějinami sociologie a kritikou současné buržoazní sociologie (především v Sociologickém ústavu Bulharské Akademie věd). Byl připraven stručný historický nástin vývoje sociologie v socialistickém Bulharsku, který je určen pro mezinárodní sborník *Současná sociologie v socialistických zemích. Historický nástin*. Dalším úkolem je zpracovat dějiny sociologie v socialistickém Bulharsku. Kritikou současné buržoazní sociologie se zabývá Ústav současných společenských teorií a sofijská univerzita, kde se rovněž zpracovává problematika obecných dějin sociologie.